

DENOV TUMAN DAVLAT ARXIVIDA SAQLANAYOTGAN ALOHIDA QIMMATLI HUJJATLAR TASNIFI

DTPI Tadbirkorlik va Bosahqaruv

fakulteti 3-kurs talabasi

Xushboqov Farrux

xushboqovfarrux004@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Denov tumani davlat arxivining tashkil etilish tarixi, uning moddiy-texnik bazasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, tuman davlat arxivida saqlanayotgan alohida qimmatli hujjatlar tasnifi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. Tadqiqotda arxiv fondlarida saqlanayotgan 615 ta fond ichidan ajratib olingan 12 ta alohida qimmatli fond va ulardagi 4 009 ta saqlov birligining huquqiy, ilmiy-tarixiy qiymati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Davlat arxivi, fond, saqlov birligi, tuman ijroiya qo'mitasi, fotohujjatlar, o'lka tarixi.

Denov tumani qadimiy o'tmish-madaniyatiga tarixiy iz qoldirgan boy moddiy-ma'naviy tarixni o'z ichiga olgan o'lka bo'lib, uzoq tarixga ega. Denov tuman davlat arxivi 1934-yilda tashkil etilgan, yangi tashkil etilgan arxivga aksariyat hujjatlar viloyat davlat arxividan olib kelingan. Shtatlar va birinchi arxiv rahbari haqida ma'lumot yo'q. 1934–1973-yilga qadar bo'lgan davrda arxiv Denov rayon Said Otaliq madrasasining binosida faoliyatini olib borgan.¹ Denov tumani qadimiy o'tmish madaniyatiga tarixiy iz qoldirgan boy moddiy-ma'naviy tarixni o'z ichiga olgan o'lka bo'lib, uzoq tarixga ega. Denov tuman davlat arxivi 1934-yilda tashkil etilgan, yangi tashkil etilgan arxivga aksariyat hujjatlar viloyat davlat arxividan olib kelingan. Shtatlar va birinchi arxiv rahbari haqida ma'lumot

¹ Isakova M.S. Milliy arxiv fondining alohida qimmatli va nodir hujjatlarini aniqlash hamda hisobga olish usullari // O'zbekiston arxivi jurnali. – Toshkent, 2018. – № 2. – B. 14-22.

yo‘q. 1934–1973-yilga qadar bo‘lgan davrda arxiv Denov rayon Said Otaliq madrasasining binosida faoliyatini olib borgan. Denov rayon (shahar) davlat arxivi 1974-yildan boshlab Denov rayon G‘alaba kolxosi tomonidan mehmonxona sifatida qurilgan binoga ko‘chirilgan. Denov arxivi bir vaqtning o‘zida viloyatning bir qator tumanlari jumladan: Sho‘rchi, Kumqo‘rg‘on, Jarqo‘rg‘on, Sariosiyo, 1982-yilda tashkil etilgan Oltinsoy rayonlari va 1991-yilda tashkil etilgan Uzun tumanlariga xizmat ko‘rsatgan.²

Denov tuman davlat arxivining eski binosi 1974–2023-yilgacha faoliyat olib borgan bo‘lsa, 2023-yil 20-iyun yangi arxiv binosining ochilish marosimi bo‘lib o‘tgan. Surxondaryo viloyati Denov tumani markazida 3 qavatli, zamonaviy va ko‘rkam davlat arxivi binosi qurilib foydalanishga topshirildi. 150 ming saqlov birlik hujjat sig‘imdorligiga ega bo‘lgan ushbu yangi binoda barcha sharoitlar muhayyo etilgan. Denov tumani davlat arxivida saqlanayotgan alohida qimmatli hujjatlar arxivning umumiy 615 ta fondi ichidan o‘zining huquqiy, ilmiy va tarixiy qimmatini bilan ajralib chiquvchi alohida turkumni tashkil etadi. Hozirgi kunda arxivda mana shunday o‘ta muhim maqomga ega bo‘lgan 12 ta fond mavjud bo‘lib, ularda jami 4 009 saqlov birligidan iborat hujjatlar to‘plami davlat tomonidan alohida nazorat ostida saqlanmoqda. Bu hujjatlar shunchaki oddiy hisobotlar emas, balki tuman tarixidagi eng muhim burilish nuqtalarini asl holatida isbotlab beruvchi birlamchi manbalardir.

Ushbu alohida qimmatli hujjatlar sirasiga birinchi navbatda Denov tuman ijroiya qo‘mitasining, ya‘ni F-6 fondining eng dastlabki yillardagi original qarorlari, buyruqlari va majlis bayonnomalari kiradi. Shuningdek, bu turkumda vohada qishloq xo‘jaligini jamoalashtirish davrida tuzilgan Kaganovich nomli, Xazarbog‘, Lenin bayrog‘i, Kalinin kabi ilk kolxoz va sovxozlarning asl nusxadagi yer ajratish hujjatlari, tuman hududining dastlabki chizmalari va qishloq xo‘jalik yerlarining mukammal xaritalari jamlangan. Sog‘liqni saqlash, xalq ta‘limi bo‘limi va Denov davlat notarial idorasining dastlabki o‘n

² Qodirov A.A. Surxondaryo vohasi tumanlari ma‘muriy-hududiy bo‘linishi tarixi arxiv manbalarida // O‘zbekiston tarixi moddiy va ma‘naviy madaniyati manbalari. – Termiz, 2021. – B. 45-51.

yilliklardagi faoliyatiga oid, aholining mulkiy munosabatlari va huquqiy majburiyatlarini aks ettiruvchi hujjatlar ham ushbu alohida qimmatli manbalar tarkibiga kiritilgan. Bundan tashqari, tumanning o'tgan asrdagi me'moriy qiyofasi va tarixiy voqealarini vizual muhrlagan 1 ta fondagi 400 hisob birligidan iborat fotohujjatlar ham alohida qimmatli manba sifatida e'tirof etiladi

Xronologik jihatdan ushbu alohida qimmatli hujjatlar asosan uchta tarixiy davrni, ya'ni 1917-yilgacha bo'lgan davr unsurlarini, 1917–1991-yillardagi sovet davrini hamda 1991-yildan keyingi mustaqillik davrini qamrab oladi. Biroq ularning eng asosiy va qimmatli qismi 1920-yildan 1950-yilgacha bo'lgan o'ta murakkab davrlarga to'g'ri keladi. Bu hujjatlar o'z davrining ma'muriy va kantselyariya talablaridan kelib chiqib arab, fors-tojik, eski o'zbek (chaqatoy tilida), rus hamda ilk lotin yozuvlarida bitilgan bo'lib, bugungi kunda o'lka manbashunosligi va tilshunosligi uchun beqiyos ilmiy boylik hisoblanadi. Denov tumani davlat arxividagi 12 ta fondga saqlanayotgan 4 009 ta alohida qimmatli hujjatlarning mazmuni va undagi tarixiy faktlarni aniq dalillar bilan tahlil qilish manbalarning real qiymatini yaqqol ko'rsatib beradi. Tuman ijroiya qo'mitasining F-6 fondidagi o'tgan asrning yigirmanchi va o'ttizinchi yillariga oid hujjatlar o'ziga xos dalildir. Ushbu fond tarkibida saqlanayotgan va arab yozuvida bitilgan asl qarorlarda tuman hududida ilk bor zamonaviy maktablar ochish uchun mablag' ajratish, eski madrasa va vaqf mulklarini ro'yxatga olish hamda yangi tashkil etilgan Kaganovich nomli yoki Xazarbog' jamoa xo'jaliklariga yer taqsimlab berish jarayonlari aniq bayon etilgan. Hujjatlarda har bir xo'jalikning yer chegaralari, foydalaniladigan suv kanallarining nomlari va har bir oilaga berilgan ulushlar qo'lda chizilgan ilk xaritalar bilan birga ilova qilingan bo'lib, bu ma'lumotlar vohaning agrar tarixini o'rganishda xatolarsiz birlamchi asos bo'ladi.³ Xalq ta'limi bo'limining F-7 fondi va markaziy kasalxonaning F-42 fondidagi Ikkinchi jahon urushi yillariga (1941–1945) oid hujjatlarda ham muhim faktlar aks etgan. Bu yillarga oid alohida qimmatli buyruqlar va ma'lumotnomalarda front ortidagi og'ir

³ Xoliqov Sh.B. Arxiv hujjatlarini raqamlashtirish va elektron sug'urta nusxalarini yaratish muammolari // Raqamli texnologiyalar va arxiv ishi integratsiyasi: muammo va yechimlar. – Toshkent, 2023. – B. 89-94.

hayot ifodalangan. Masalan, tuman maktablariga evakuatsiya qilingan oilalarning farzandlarini joylashtirish, ularni kiyim-kechak va issiq ovqat bilan ta'minlash haqidagi favqulodda qarorlar hamda kasalxona hujjatlaridagi dorilar tanqisligi, yarador askarlarni davolash uchun qo'shimcha o'rin-joylar tashkil etish to'g'risidagi ma'muriy hujjatlar mavjud. Bu ma'lumotlar urush davrida Denov aholisining ko'rsatgan fidoiyligi va insonparvarligini rasmiy va aniq faktlar orqali isbotlaydi.⁴

Davlat notarial idorasining F-323 fondidagi 1940–1950-yillarga oid notarial harakatlar kitoblarida aholining kundalik iqtisodiy munosabatlari muhrlangan. Ushbu kitoblarda Denov shahrining markaziy ko'chalarida joylashgan hovli-joylarni sotish shartnomalari, vasiyatnomalar va oilaviy mulkni bo'lishishga oid guvohnomalar saqlanadi. Rus va lotin yozuvlarida rasmiylashtirilgan ushbu hujjatlarda uylarning o'sha davrdagi narxi, pul birliklari hamda mulk egalariining ijtimoiy kelib chiqishi ko'rsatilgan bo'lib, bu vohaning iqtisodiy va huquqiy o'tmishini o'rganishda juda qimmatli statistik manba hisoblanadi. Arxivning alohida saqlanadigan suratli fotohujjatlar fondi esa yozma ma'lumotlarni boyitadi. Bu yerda saqlanayotgan 400 ta tarixiy fotosurat ichida Denov yog' zavodining (F-2 fondi) 1952-yilda ilk bor ishga tushirilish jarayoni, zavodning birinchi ishchilari va dastlabki texnik jihozlari muhrlangan suratlar bor. Shuningdek, tumanning eski ma'muriy binolari, ilk bor qurilgan madaniyat maskanlari hamda vohaning taniqli shaxslari, jumladan, O'zbekiston Qahramoni Yusuf Ziyoyevning mehnat faoliyatini aks ettiruvchi vizual hujjatlar o'tmish manzarasini shunchaki matn ko'rinishida emas, balki jonli va ko'rgazmali tarzda bugungi kunga yetkazib beradi. Denov tumani davlat arxividagi alohida qimmatli hujjatlarning eng muhim va o'zak qismini vohaning tub burilish nuqtalarini isbotlovchi quyidagi manbalar tashkil etadi: Tuman ijroiya qo'mitasining (F-6 fondi) 1920–1930-yillardagi arab yozuvli asl qarorlari arxivning eng salmoqli siyosiy manbasidir. Bu hujjatlarda vohada eski boshqaruv tizimidan yangi ma'muriy tuzumga o'tish, sho'rolar hokimiyatining o'rnatilishi, dastlabki kolxoz va sovxozlarning (Kaganovich, Xazarbog') tashkil etilishi hamda yer-suv islohotlari mukammal aks etgan.

⁴ Alimov I.A. Arxivshunoslik. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2005. – 256

Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi yerlarini taqsimlash jarayoniga ilova qilingan, qo‘lda chizilgan ilk hududiy xaritalar va chegaralanish chizmalari o‘lka tarixini soxtalashtirishlarsiz o‘rganishda eng muhim huquqiy-tarixiy asos hisoblanadi.⁵ Ikkinchi jahon urushi yillariga (1941–1945) oid xalq ta’limi (F-7) va markaziy shifoxona (F-42) hujjatlari front ortidagi hayotni yorituvchi eng muhim ijtimoiy manbalardir. Urushning og‘ir sharoitida Denovga evakuatsiya qilingan (ko‘chirib keltirilgan) yuzlab oilalar va yetim bolalarni joylashtirish, ularni oziq-ovqat bilan ta’minlash haqidagi favqulodda buyruqlar hamda gospitallarda yarador askarlarni davolashga oid ma’muriy hujjatlar vohaning gumanitar tarixini ochib beradi. Davlat notarial idorasining (F-323 fondi) 1944-yildan keyingi notarial harakatlar kitoblari tuman iqtisodiy-maishiy hayotining ko‘zgusidir. Rus va ilk lotin yozuvlarida rasmiylashtirilgan ushbu hovli-joy oldi-sotdi shartnomalari, vasiyatnomalar va mulkiy majburiyatlar o‘sha davrdagi pul birliklari qiymatini, bozor munosabatlarini va aholining real turmush darajasini o‘rganishda eng qimmatli statistik faktlar zanjirini taqdim etadi. Arxivning maxsus fondida saqlanayotgan 400 ta tarixiy fotosurat esa barcha yozma hujjatlarni vizual tasdiqlovchi eng muhim madaniy merosdir. Denov yog‘ zavodining (F-2) 1952-yildagi ilk ochilish marosimi, tuman markazining eski me’moriy qiyofasi va voha rivojiga hissa qo‘shgan Yusuf Ziyoyev kabi shaxslarning jonli suratlari o‘tmish tarixini vizual hujjatlashtirishda tengsiz ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Arxiv ishi to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2010-yil 15-iyun, O‘RQ-252-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasida arxiv ishi va ish yuritishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5834-sonli Farmoni. – Toshkent, 2019-yil 20-sentyabr.

⁵ Denov tumani davlat arxivi joriy hisobotlari va fondlar tahlili materiallari (2021–2025-yillar).

3. Alimov I.A. Arxivshunoslik. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2005. – 256 b.
4. Isakova M.S. Milliy arxiv fondining alohida qimmatli va nodir hujjatlarini aniqlash hamda hisobga olish usullari // O'zbekiston arxivi jurnali. – Toshkent, 2018. – № 2. – B. 14-22.
5. Qodirov A.A. Surxondaryo vohasi tumanlari ma'muriy-hududiy bo'linishi tarixi arxiv manbalarida // O'zbekiston tarixi moddiy va ma'naviy madaniyati manbalari. – Termiz, 2021. – B. 45-51.
6. Tursunov S.N., Qobilov E.A. va boshqalar. Surxondaryo tarixi. – Toshkent: Sharq, 2004. – 496 b.
7. Xoliqov Sh.B. Arxiv hujjatlarini raqamlashtirish va elektron sug'urta nusxalarini yaratish muammolari // Raqamli texnologiyalar va arxiv ishi integratsiyasi: muammo va yechimlar. – Toshkent, 2023. – B. 89-94.
8. Denov tumani davlat arxivi joriy hisobotlari va fondlar tahlili materiallari (2021–2025-yillar).